

Nisan/April 2025, Cilt/Volume: 15, Sayı/Issue: 1, ss. 41-58.

Başvuru/Submitted: 06.07.2024

Kabul/Accepted: 25.03.2025

Yayın/Published: 29.04.2025

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1511681

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Hollanda Sömürge Hükümeti Döneminde Endonezya Tarımında Uygulanan İktisat Politikalarının Üretim ve İhracata Etkileri (1830-1940)

Fahri Solak* - Hüseyin Üçtepe**

Öz

Doğu ile Batı arasında yüzyıllardır devam eden denizyolu ticaretinde aktif rol alan Hollanda Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (VOC)'nin (1602-1799) tasfiye edilmesi ve tüm varlıklarının Hollanda Krallığı'na devredilmesi, Cava'da Hollanda Sömürge Hükümeti'nin (1816-1941) oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bu oluşum, daha sonra, Endonezya tarım ürünleri ihracatı üzerinde farklı ekonomi politikalarının uygulanmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, özellikle 1830-1940 arası döneme odaklanılarak, Hollanda Sömürge Hükümeti tarafından, tarım ürünlerinden daha fazla artı değer elde etmek amacıyla, uygulamaya konulan üretim ve ihracat politikaları ele alınacaktır. Bu bağlamda, Hollanda Sömürge Hükümeti tarafından, sömürgeciliğin başat aktörü haline getirilen “zorunlu yetiştirme programı – cultivation system”, akabinde sırasıyla uygulamaya alınan “liberal politika – liberal policy” ve “etik politika – ethical policy” deneyimleri analiz edilecektir. Ele alınan konular çerçevesinde, tamamen ihracat için yetiştirilen şeker, kahve, çay, tütün, kınakına ve palmye yağı gibi ürünlerin üretimine yönelik iktisat politikaları değerlendirilerek, ilk elden oluşturulan, üretim ve ihracat istatistik verileri eşliğinde bir ekonomik-tarihsel kavrayış sağlanmaya çalışılacaktır. Sömürge dönemi Endonezya ekonomisi ile ilgili birincil ve ikincil ana kaynaklardan yararlanılarak tarihsel araştırma yöntemi kullanımı yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Hollanda Sömürgeciliği, Endonezya Ekonomisi, Zorunlu Tarımsal Yetiştirme Politikası, Etik Politika.

The Effects of Economic Policies Applied in Indonesian Agriculture in the Dutch Colony on Production and Exports: 1830-1940

Abstract

The Dutch colonial government, established after the dissolution of the Dutch United East India Company (VOC, 1602-1799), which had played an active role in maritime trade between Asia and Europe for centuries, and the transfer of all its assets to the Kingdom of the Netherlands, implemented various economic policies specifically for export agriculture. This study deals with the production and export policies developed by the colonial government, especially in the period between 1830 and

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, fahrisolak@marmara.edu.tr, 0000-0003-0179-5776

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi, huctepe@marun.edu.tr, 0000-0003-3660-0764

1940, in order to obtain more surplus value in agricultural products. Liberal economic policies and Ethical Policy experiences are analyzed, each implemented according to the compulsory agricultural production system (cultivation system), which was the dominant actor of colonialism. The analysis attempts to provide an economic-historical understanding with production and export data by focusing on policies for the production of products such as sugar, coffee, tea, tobacco, cinchona bark, and palm oil grown for export. The historical research method was utilized by examining primary and secondary sources related to the Indonesian economy during the colonial period.

Keywords: Colonialism, Dutch Colonialism, Indonesian Economy, Compulsory Cultivation System, Ethical Policy.

Giriş

Endonezya Cumhuriyeti, Avrupalı tüccarlar tarafından “Doğu Hint Adaları”, “Baharat Adaları” ve sonraları Hollanda egemenliğinde oluşan “Hollanda Hindistan’ı” adlarıyla anılan takımadalardan meydana gelmektedir. Bu takımadalar üzerinde yüzyıllardır var olan bağımsız yerel sultanlıklar, tarımsal ürünlerin ticareti üzerinden yüksek gelirlerle iktidarlarını başarılı bir şekilde sürdürdüler. Bu başarı, Portekiz ve İspanya ticaret gemileri eliyle ‘Doğu Hint Adaları’ndan, karabiber, tarçın, karanfil, kâfur, küçük Hindistan cevizi kabuğu (mace), Hindistan cevizi tozu (nutmeg), tembul fındığı (bettelnut), zencefil ve diğer aromalarla birlikte kıymetli ağaçların Avrupa pazarlarında yüksek kârlı ticaretine başlandığı on altıncı yüzyıla kadar devam etti (Özay, 2018: 31-33). On yedinci yüzyıla birlikte Hollanda’nın Cava adasına yerleşmesi, “Hollanda Doğu Hint Adaları” (Hollandaca ‘Nederlands-Indië’ / İngilizce ‘Dutch East India’) yönetiminin oluşması ve Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (VOC: Verenigde Oostindische Compagnie)’nin kurulması ile ticaret farklı bir işlevsellığe evrildi. Daha sonra, şirket iki yüzyıl boyunca, liman, lojistik ve tedarikçilikte iyice kurumsallaşarak, edindiği anlaşmalar ve imtiyazlar sonucu tekel statüsüne kavuşup olağanüstü kârlarla ticareti devam ettirdi.

İki yüzyıllık ticaretin sonunda, yüklü borç ve yolsuzluklar nedeniyle iflasın eşiğine gelen şirket için Hollanda Krallığı 1796’da fesih kararı aldı ve şirketin tüm mülklerini yine Cava’da kurulan ‘Hollanda Sömürge Hükümeti’ne devretti. Fakat aynı dönem içerisinde Avrupa’da meydana gelen savaşlar sebebiyle, takımadalar üzerindeki yönetimin sevk ve idaresi önce Fransızlar (1807-1811), daha sonra İngilizler (1811-1816) tarafından yürütüldü. Hollanda, takımadaların yönetimini ancak 1816’da yeniden tesis edebildi. Hollandasız geçen yaklaşık on yılın ardından, Hollanda Hindistan Hükümeti bir sonraki on yılı da restorasyon politikalarıyla geçirdikten sonra ancak kendi sosyal, siyasal ve ekonomik politikalarına 1826’da başlayabildi.

Bu çalışma içerisinde, öncelikle anlam kargaşasını gidermek amacıyla ‘Hollanda Hindistan’ı’ veya ‘Hollanda Doğu Hint Adaları’ ifadeleri yerine periyodik dilime uygun bir şekilde ‘sömürge hükümeti’ ve bazen de doğrudan güncel olan ‘Endonezya’ adı kullanılacaktır. Endonezya üzerinde egemenliğini yeniden tesis eden Hollanda merkez hükümeti, sömürge hükümetinden gerek batık şirketin borçlarını ödemek gerek restorasyon sürecinin harcamalarını finanse etmek ve özellikle de Hollanda merkez hazinesine katkıda bulunmak amacıyla daha fazla kazancın sağlanacağı yeni bir sistem uygulamasını istedi. Sistem dâhilinde, üretilmesi zorunlu hale getirilecek olan ihracat ürünlerinin yetiştirilmesi teşvik edilerek elde edilecek yüksek gelirle tüm masrafların karşılanması çabasına girilmişti. Diğer yandan pirinç, bölgenin temel gıda ürünü olsa da Avrupa piyasasında yüksek kâr sağlayan bir emtia olmaması nedeniyle temel ihraç ürünleri arasında yer almamıştır. Ancak, bu duruma rağmen, seçilen tarımsal ihracat ürünlerinin tamamı pirinç tarlalarının etrafında şekillenmiştir (Metcalf, 1952: 86).

Pirinç ekimi ve hasadı için gerekli olan meşguliyetler, tarlalarının etrafında yer alan ihraç ürünlerinin ekimi ve hasadı için de gerekliydi. Çünkü ihracat için seçilen bazı tarımsal ürünler, dışarıdan getirilen yeni türleriyle değiştirilerek daha fazla verim artışı amaçlanmıştı. Avrupalı girişimcilerin Endonezya’da yetiştirilmesi için getirdiği yeni türlerin aslı kökenlerine bakıldığında, kauçuğun Amazon havzasından, tütünün Güney Amerika’dan, palmye türünün tropik Batı Afrika’dan, kahve türünün Belçika Kongosu’ndan, kakaonun da Brezilya’dan getirildiği görülecektir. İlk dikimlerden elde edilen başarılarla, her yıl daha fazla köylü, geleneksel pirinç, manyok ve tatlı patatesin yanı sıra ticarî mahsullerin de tarımını yapmak zorunda kalmıştır (Metcalf, 1952: 86).

Bu çalışmanın ana temasını oluşturan politikalar doğrultusunda, şeker kamışı, kahve, çay, tütün, palmiye yağı, Hindistan cevizi, kauçuk ve kınakına gibi tarımsal ürünlerin çoğunlukla plantasyon arazilerinde yetiştirilmesine karar verilmiştir. Daha sonra, bu durum Endonezya tarımsal ihracat endüstrisinin iç piyasadaki rolünü önemli ölçüde değiştirmiş ve ulusal gelirde yönetimin payı belirgin bir şekilde artış göstermiştir.

Bu kapsamda, ilk önce, tarımsal endüstrinin değişimini sergileyen ve sömürge hükümetinin elinde tekelleşen Zorunlu Tarımsal Yetiştirme (1830-1870) sistemi ve serbest girişimcilik içerisinde sermaye sahibi yatırımcılara sunulan özel fırsatları içeren Liberal Politika (1870-1901) ile uygulamaya alınan Tarım ve Şeker Yasası bu çalışma içerisinde ele alınacaktır. Bahsi geçen iki politikanın devamı niteliğinde, Hollanda'nın zorunlu çalıştırma ve zorunlu üretim koşullarıyla kazanılan aşırı kârlara karşı bir diyet, bir onur borcu olarak addedilen Etik Politika (1901-1939) uygulaması da yine bu çerçevede ele alınacaktır. Nihai olarak, en fazla gelir getirici sekiz temel tarımsal ihracat ürünü ayrı ayrı ele alınarak uygulanmakta olan üç politikanın bu ürünler üzerindeki üretim ve ihracat etkileri değerlendirilecektir.

Araştırma konusunun, Hollanda sömürgeciliğinin son yüzyılındaki dış ticaret verilerine dayanarak tarım ihracat ürünleri olarak belirlenmesi, Türkçe literatürde daha önce ele alınmamış bir konu olduğundan, Türkçe literatüre katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Nitekim Türkiye ile Endonezya arasındaki diplomatik ilişkilerin beş yüzüncü yılına yaklaştığı günümüzde, Endonezya ekonomisinin incelenmesine yeterli düzeyde ilgi gösterilmeyişi Türkiye yazınında yapılmış (tez.yok.gov.tr ve dergipark.org.tr kaynakları doğrultusunda) akademik çalışmaların kısıtlılığından anlaşılabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında yararlanılan kaynaklar hakkında şu bilgiler aktarılabilir: Hollanda'nın Endonezya'daki sömürge politikasının ticarî bilgilerine ilişkin sıralı bir endeksini oluşturan istatistiksel verilerin ancak 1920'de oluşturulan istatistik bürosu ile korunmaya ve arşivlenmeye başladığı görülmektedir (Creutzber, P. 1975 ve 1976; Booth, A. 1998 ve Niel, R.v. 1972). Özellikle sömürge hükümeti dönemine ilişkin veriler 1820'lerden sonra sömürge raporları, Hollanda Krallığı için düzenlenen Yıllık İstatistik Özetler ve diğer raporlar üzerinden temin edilebilmekteydi (Creutzberg, 1975: 26-28). Bu bağlamda, Hollandalı iktisat tarihçisi Dr. W. M. F. Mansvelt'in öncülüğünde başlatılan, 19. yüzyılın başından sömürgeciliğin sonuna kadar istatistiksel kaynaklardan oluşturulan "Endonezya'da Değişen Ekonomi" serisi dikkate değerdir. Mansvelt'in 1936'da Hollanda sömürge hükümetinin Merkezi İstatistik Ofisi'nin direktörlüğüne atanmasının hemen ardından, Endonezya'nın ekonomi tarihi hakkında istatistiksel veri toplamak yönünde önemli bir karar aldı. Mansvelt'i bu karara iten ana faktör, sömürge ekonomisinin tarihinin o noktaya kadar yeterli istatistiksel temelden ve dolayısıyla analitik doğruluktan yoksun olduğu sonucuna varmasıydı. Ancak, Japonya'nın takımadaları işgal etmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın bölgeyi etkilemesiyle, azimle başlanılan istatistik çalışmaları Aralık 1941'de durdu.

Mansvelt'in Hollanda sömürge arşivlerinde tutulan kaynak materyal ve yayınlara dayanarak hazırlamayı sürdürdüğü çalışma, ekonomi ve istatistik uzmanı P. Creutzberg tarafından yeniden düzenlenerek devam ettirildi. 16 ciltten oluşan serinin ilk beş cildini 1975-1979 arasında yayınlayan Creutzberg, aslında Hollanda sömürge döneminin (1816-1941) Endonezya ekonomik hayatına ilişkin istatistiksel verileri derleyerek bilim insanlarının kullanımına sundu. Sömürge döneminin son yüzyılına ait ticaret verilerini bir araya getiren ve önemli bir boşluğu dolduran "*Changing Economy in Indonesia: A Selection of Statistical Source Material From The Early 19th Century up to 1940*" başlıklı serinin ilk üç cildi şunlardır: Indonesia's Export Crops 1816-1940; Public Finance 1816-1939; Expenditure on Fixed Assets. Bu üç ciltte kullanılan veriler, bu araştırmanın ana referans kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın bir diğer önemli kaynağı, Endonezya ekonomisinin sömürgeciliğin son on yılı ile bağımsızlığın ilk on yılı arası dönemi ele alan Metcalf'ın 1952 tarihli "*The Agricultural Economy of Indonesia*" adlı çalışmasıdır.

1. Tarımda Zorunlu Yetiştirme Politikası: Cultuurstelsel (1830-1870)

Hollanda, Endonezya takımadalarında sömürge politikaları içerisinde yeni bir döneme girmektedir. Uzun yıllar tekel konuma sahip şirket (VOC) üzerinden yürütülen sömürgecilik faaliyetlerinden vaz geçilerek yeni kurulan sömürge hükümeti ile daha sistemli bir tarım politikası evresine geçilmektedir. Ancak, Hollanda'nın Avrupa'da yaşadığı sosyal ve siyasal sıkıntılar karşısında

merkez bütçe büyük bir sorunla karşı karşıyaydı. Ödenemeyen borçlar, Cava ve Sumatra adasındaki çatışmalar, Hollanda'nın Fransa ve İngiltere'ye karşı yaptığı savaşlar Hollanda'nın bütçesini giderek kötüleştiriyordu. Hollanda, sömürge hükümetine, merkezî hazineye kısa zamanda malî destek sağlayacak ve hatta devlet gelirlerini artıracak yeni bir plan sundu. Bu öneriye göre Hollanda kralı, Van den Bosch'u Cava valisi olarak atadı ve onu bir ekonomik destek politikası uygulamaya yönlendirdi. Vali Bosch, Hollanda'nın mali krizlerini hafifletmek ve finansal sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla 1830'da ilk iş olarak Felemenkçe "Cultuur Stelsel"; İngilizce "Culture System" ve "Cultivation System" olarak literatüre geçen ve tamamen tarımsal üretimle ilgili olan bir sistemi tanıtmaya yoluna gitti (Solihin, 2003: 4; Creutzberg, 1975: 17; Lapidus, 2010: 312). Her iki terim baz alındığında Türkçeye 'Zorunlu Tarımsal Yetiştirme' veya 'Zorunlu (Tarımsal) Üretim' olarak aktarılabilir.

Zorunlu tarım sisteminin, bir yönüyle klasik merkantilist düşünceye dayalı işletmecilikten (VOC), devlet öncülüğünde kapitalist düşünce temelli tarımsal üretim modeline geçişi temsil ettiği söylenebilir. Her ne kadar resmi sürecin üretim yapacak çiftçilere özel arazi mülkiyeti verilmesiyle başladığı söylene de daha muhafazakâr bir ifadeyle gerçekte yaşanan, Hollanda'nın yönetiminde olan takımadalar üzerinde çok düşük bir maliyetle zorla seri üretime geçilmesi demektir. Bu ürünler Avrupa'da olağanüstü kârlarla satılacaktı. Ayrıca köylüler, nakit verginin ikamesi olarak üretimlerinin beşte ikisini vergi dairesine teslim etmek zorundaydı. Vergi ödemelerinde aynı karşılıklar talep edilse de para dolaşımı açısından ekonominin işlevselliğini geliştirmesi amacıyla alt bölgelerde zorla çalıştırma yerine ücretli emek kullanımını da denenenmekteydi (Fasseur, 1991: 34; Lapidus, 2010: 313).

Her ne kadar Batılıların ve bazı Çinli girişimcilerin üretimi yerel halkı dışlayarak yönetmelerine imkân tanıyan "tarım sözleşmeleri" adına, özellikle 1840'lardan beri üretimde istisnalar yapılmış olsa da sömürge hükümeti hâlâ işletmecilikte öncelikliydi. Sözleşmelerin bir parçası olarak hükümet, girişimcilere fabrika kurma, tedarik edilen ürünleri işleme, fabrika işçilerine ödeme yapma ve tarımsal ürünleri işleyen köy muhtarlarına üretim ücreti ödeme zorunluluğu getirdi. Ancak sistem içerisinde arazi ve emek sağlayanlar ekim-dikim oranlarından veya muhtarların primlerinden pay alamıyordu. Her ne kadar hükümet daha sonra girişimcileri çiftçilere yaptıkları iş için ödeme yapmaya zorlasa da karşılığında pek bir şey alamadıkları görülmüyordu. Fakat girişimciler bitkisel ürünleri, sözleşmelerde belirtilen (düşük) fiyatlarla ülkenin hasat depolarına teslim etmekteydi. Hollanda Kralı'nın talimatı ve katkılarıyla, depolardaki ürünlerin taşınması işi, Avrupa müzayede piyasasında satış yapabilme yetkilerine haiz olarak 1824'te kurulan, Hollanda Ticaret Grubu yani "Nederlandsche Handel-Maatschappij (N.H.M.)" isimli şirket aracılığıyla gerçekleştiriliyordu (Fahmi, 2017: 112; Havelaar, 2015: 77-78).

Başından beri sıkı tarımsal politikalarla uygulanan bu sistem sayesinde sömürge hükümeti, çok zor durumda kalan Hollanda merkez hazinesini hızla toparlamış ve 19. yüzyılın ortalarında gelirinin üçte birinden fazlasını elde etmeyi ve mali zorlukları aşmayı başarmıştı. Bu başarının arkasında, 1830'dan itibaren zorunlu tarımın ana araçlarının %90'ını oluşturan kahve ve şeker üretiminin yeniden canlandırılması yer almıştı (Creutzberg, 1976: 24; Dell and Olken, 2017: 11).

Konuyla ilgili olarak Tablo 1'e bakıldığında 1830-1869 yılları arasında endüstriyel üretimi ağırlık kazanan ve üretim değeri giderek artan ürün kahve yerine şeker olmuştur. Yine bu sıkı politikalar sonucunda özel teşebbüsün üretimdeki payı artarak iki katına çıkmıştır. Aslında bu olumlu değişimlerin arkasında, uzun zamandır kullanım dışı kalan arazilerin girişimcilere dağıtılması ve yeni ekim alanlarına dönüştürülmesi bulunmaktadır.

Tablo 1. Zorunlu Tarımsal Yetiştirme Dönemi Cava ve Madura'da Üretim (Ton)

Üretilen Ürün	1830-39	1840-49	1850-59	1860-69
Kahve	71.100	54.800	64.000	61.200
Hükümet	67.100	50.500	57.200	53.300
Özel	4.000	4.300	6.800	7.900
Şeker	42.100	62.200	91.500	114.300

Kaynak: Creutzberg, 1975: 20.

Birinci bölümde incelendiği üzere yaklaşık kırk yıl süren zorunlu üretim sistemi ile (1830-1870) ticarî mahsullerin üretimini artırarak ve sürüldükleri piyasada yüksek kârlar sağlayarak Hollanda'ya olağan üstü bir imkân sunulmuş oldu. Ancak, finansal getirilerin yanı sıra politikaların uygulanmasına yönelik ön koşullar da sert eleştirilere maruz kaldı. En büyük eleştiri, uygulanan zorlayıcı politikalar sonucunda nüfusun üretimden fazla artması, yerel halkın temel gıda maddelerinin yetiştirilmesinden mahrum kalması, yerel üretim yapısına ve temel tüketime yönelik ekime ayrılan sürenin sekteye uğramasıydı.

On dokuzuncu yüzyılın ortasına gelindiğinde, yetiştirme sisteminin, Cava adasını başlı başına bir malikâne, bir çiftlik gibi çalıştırdığı eleştirileri yoğunluk kazanmıştı. Çünkü sistem çerçevesinde her köyün ekilebilir arazisinin beşte birinin kahve, şeker kamışı, tütün gibi Avrupa pazarının talep ettiği ürünlere ayrılmasına ilişkin yasal sınır sürekli aşılmıştı. Çiftçiler sistemin gerektirdiği üretim kotalarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda zorunlu çalıştırmanın yılın beşte bir oranına denk gelen dönemde zorla çalıştırılmaları yüzde 40'lık arazi kirasını karşılayamaması durumunda arazi kirasını da nakit olarak ödemek zorunda kalmıştı. Sonuç olarak Hollanda, takımadalardaki ticarî ürün zenginliğine daha da bağımlı hale gelmiş ve büyük kârlar karşısında kendini frenleyemeyerek, katı politikanın esnetilmesi ve özel şirketlere fırsatlar verilmesi yoluna gitmişti (Solihin, 2003: 4-5; Manse, 2014: 17,19-20; Fahmi, 2020: 113).

Netice itibarıyla, toplam ihracatın içerisinde tarımsal ürünlerin payı her on yıllık periyod içerisinde giderek bir artış göstermişti. 1830-39 döneminde bu oran %78 iken, 1840-49 döneminde %87 ve 1850-59 döneminde %89 olarak gerçekleşmişti. Zorunlu yetiştirme politikasının son döneminde yani 1860-69 periyodunda bu oran %88,5 olarak sürdürülebilmıştır (Creutzberg, 1975: 20).

2. Esneme Politikaları: Tarım ve Şeker Yasası ile Gelen Liberal Politika (1870-1900)

Hollanda'nın kontrolünde bulunan Endonezya tarımı, zorunlu tarımsal üretim politikalarından sonra, biraz daha esnek politikaların uygulandığı yeni bir döneme girmiştir. Bu daha esnek döneme geçiş hiç de öyle kolay kararlar hayata geçirilmemiştir. Ekonomik sorunlara çözüm olarak sunulan sert ve zorunlu çalışma koşulları ile devlete ait tekel işletmeciliği, Hollanda parlamentosunda hararetli tartışmalara eden olmuştur. *Baron van Boevell* ve *Eduard Douwes Dekker*'in Cava'da görev yaptıkları dönemdeki tecrübelerini yayınlamaları, özellikle de Dekker'in *Multatuli* müstear ismiyle "*Max Havelaar, NHM'nin Kahve Müzayedeleri*" eseri politik ve ideolojik tartışmaların odağındaydı. Eleştirilere bakıldığında, aslında temelde sömürgecilığe karşı sistemsel bir karşı çıkış olmadığı; yalnızca uygulanan tutarsız politikalar, özellikle hükümete ödenen yüksek vergiler, sömürge hükümetiyle iş birliği yapan yerel şeflerin köylülere yönelik keyfi davranışları ve köylülerin idarecilerin kişisel hizmetlerine aşırı talepte bulunmaları eleştirilmekteydi. Ayrıca, yerel otoritelerin üretim konusundaki bilgisizliği, tarımın kötü yönetilmesi ve kapitalist girişimcilerin dışlanması da ağır eleştirilere maruz kalmaktaydı. Bunlarla birlikte, zorunlu yetiştirme sisteminin yazıya aktarılan planlamalardan daha farklı uygulandığına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktaydı. Hollanda merkezine sunulan raporlarda finansal getirinin yanı sıra politikanın uygulanma koşullarının da iyileştirilmesi hep talep edilmekteydi (Niel, 1972: 91-3; Havelaar, 2015: 78-9; Fahmi, 2020: 114).

Sisteme yönelik bir diğer ciddi eleştiri ise sömürge hükümetinin tasfiye edilen VOC rejiminin devamı niteliğinde bir yapıya dönüşmüş olmasıydı. Bir genel vali, bir vali yardımcısı ve dört üyeden oluşan Hollanda Doğu Hint Adaları Konseyi'nin, daha önce VOC'ye verilen tüzük kapsamında oluşturulan konseyle aynı olması, yönetim değişikliği olarak eleştirildi. VOC'nin işlevini devralan NHM'nin kurulması ve özel devlet ayrıcalıklarına sahip bir tekel yaratılması da eski düzenin devamlılığını hatırlatıyordu (Fahmi, 2020: 114-115).

Zorunlu sistemden vazgeçilme nedenlerini inceleyen Fasseur, sermayenin üretim yapısını karşılamaya yetmediği gerekçesiyle özel teşebbüsün bir süreliğine rafa kaldırıldığı görüşünü gerçek bir neden olarak görmemiştir. Fasseur'a göre, aslında liberal muhalifler tarafından sistemin 1870'te kaldırılmasının ardından söylenenlerin "efsane"den başka bir şey olmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, zorunlu sistemde bazı Hollandalı ve Çinli özel girişimcilerin sözleşmeler kapsamında şeker ürettiğini de savunmaktaydı. Nihai olarak, Fasseur (1991: 35), "Sistem, 1850'den sonra Hollanda'da hâkim olmaya başlayan siyasi görüşlerle çatıştığı için çökmeye başladı" demıştır.

Üretilen tarımsal ürünlerin satımından elde edilen fazla kârların Hollanda hazinesine aktarılan, “artı değer” veya “sömürge artığı” şeklinde ifade edilen, *batig slot*² da liberal ideolojiyle birlikte gelen tartışmaların odağında kalmıştır. Hollanda merkez hazinesini aşırı katkılarla dolduran *batig slot* için, Fasseur, ‘altın buzağı etrafında dans’ benzetmesinde bulunmuştur. Çünkü 1860 ile 1866 yılları arasında Hollanda devlet gelirlerinin içerisinde *batig slot*’un rolü yaklaşık üçte bir oranındaydı. 1866’da ‘Hint Adaları Bütçe Kanunu’ yürürlüğe girdiğinde ise, artık bütçeyi Kraliyet Kararnamesi değil Genel Eyaletler (meclis) onaylayacaktı. Bu değişiklik Genel Eyaletler’in yeni harcamalar tahsis edebileceği anlamına geliyordu. Meclisteki görüşmelerde muhafazakâr olan üye Wintgens, yasa tasarısının tartışıldığı günlerde liberal üyelere şöyle seslendi:

“*Beyler, Hindistan’ın [Endonezya’nın] kârlarına şapkalarınızı kaldırın, hükümetin teklifi onaylandıktan sonra onu bir daha asla göremeyeceksiniz*” (Fasseur, 1991: 42).

Nihayet, liberal politikalarla sulama sistemleri, liman, kara ve demiryolları inşası gibi artan kamu harcamaları ve en önemlisi 1876’da patlak veren Açe Savaşı’nı gerekçelendirerek 1877’de *batig slot* akışına son verilmiştir. Fakat bu tarihe kadar, Endonezya’dan gelen katkılar sayesinde, Hollanda’nın herhangi bir şekilde harici kredi arayışına dahi girişmediği görülmüştür. Hollanda toplumunun vergi baskısının diğer Avrupa ülkelerine göre önemli ölçüde düşük kaldığı tespit edilmiştir. *Batig slot* uygulamasını sorun olarak gören liberaller, çözümü 1854 yılında çıkarılan Hükümet Yönetmeliği (*Indisch Regeringsreglement*)’inde aradılar. Öncelikle, Hükümetin doğrudan ihracat ürünlerinin yetiştirilmesi üzerindeki baskıcı rolü hafifletilmeye çalışılmış, ancak net bir sonuç için bir on altı yıl daha beklemek gerekmiştir. Yönetmelik çerçevesinde, atıl ve ekilmemiş arazileri hükümetten kiralayabilmek ve yerli halkı kendi pirinç tarlalarına ticarî mahsul ekmeye teşvik etmek gibi özel girişimcilere fırsatlar sunacak bazı alternatif politikalar geliştirilmişti. Merkez hükümette liberal düşünceye sahip bir bakan olan *Engelbertus de Waal*, 1870’te önce Tarım Yasası³’nı ve birkaç ay sonra da Şeker Yasası’nı duyurdu (Fasseur, 1991: 35-40; Sumardi and Naim, 2019: 74).

Sadece birkaç yol gösterici ilkelerden oluşan Tarım ve Şeker Yasası, takımadaları bir devlet tekeli gibi işlettiği zorunlu ekim sistemini fiilen sona erdirmiş gibi görünse de bazı ürünler üzerinde ve kısmî arazilerde devam ettirdi. En kârlı ihraç ürünleri olan kahve, şeker kamışı, çay ve tütün hükümete sabit fiyatlarla satılmaya devam edildi. Ayrıca, yerli halkın ürününe verilen fiyatlar da Hollanda şirketinin vermek istediği kadar cüz’i bir ödeme ile belirlenmişti (Claver, 2014: 14-15; Metcalf, 1952: 15).

1853’te yayınlanan yeni bir düzenleme, ekilmemiş arazilerin büyük işletmelere 75 yıla kadar süreyle kiralamaya açılacağını ifade etmekteydi. Bu düzenlemenin de 1856’dan sonra belirli mahsullerin küçük işletmelerde daha verimli bir şekilde üretilebilmesini sağlayan arazi tarımı türlerine olanak sunması beklenmekteydi. Yüzyıl ortalarında daha büyük yelkenli ve buharlı gemilerin gelişmesinin ardından, 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılması ve büyük tonajlı gemilerle toplu mal taşınması, uluslararası ticarete büyük değişikliklere yol açtı. Bununla birlikte, 1873’ten itibaren gemi taşımacılığında meydana gelen navlun oranlarındaki yarı yarıya düşüşler de bu değişimi hızlandırmıştı. Mal türlerindeki ihracat değişimi Tablo 2’de görülmektedir.

² Hollanda Doğu Hindistan Şirketi VOC’un 1799’da feshedilmesinden sonra Hollanda Hint Adaları hazinesi Hollanda merkez hazinesinin bir parçası haline getirildi. Daha sonra, 1831’de Zorunlu Tarım Sisteminin başlangıcından 1877’ye kadar, Hindistan’dan Hollanda hazinesine düzenli olarak *batig slot* transferleri yapıldı. *Batig Slot* (budgetary surplus) bir anlamda Hollanda’nın Endonezya üzerinden yaptığı tekel ticaretle elde ettiği kârların fazlasının merkez bütçeye bu başlık altında kaydedilmesidir. Pierre van der Eng (1998).

³ 1870 tarihli Tarım Kanunu ile tamamlanan RR 62. maddesinin 4, 7 ve 8. fıkraları:

4.Genel yönetmelikle belirlenecek kurallara göre arazi, 75 yılı aşmayacak süreler için uzun vadeli kiraya verilebilir.

7.Yerliler tarafından miras yoluyla kişisel mülkiyet olarak işgal edilen arazi, yasal hak sahibinin talebi üzerine, genel yönetmelikle belirlenecek ve tapu belgesinde açıkça belirtilecek gerekli sınırlamalara tabi olarak, mülkiyeti kendisine verilebilir.

8.Arazinin yerlilerden yerli olmayanlara kiralanması veya kullanılması, genel yönetmelikle belirlenecek kurallara uygun olarak gerçekleştirilecektir.

Tablo 2. Endonezya Tarımsal Ürünlerin İhracat İçindeki Durumu (1874-1914, %)

İhracat Ürünleri	1874	1914
Şeker	% 30,0	% 26,7
Kahve	% 40,0	% 3,5
Çay	% 1,8	% 4,0
Baharatlar	% 3,5	% 2,0
Tütün	% 6,5	% 9,5
Kopra	-	% 9,0
Toplam	81,8	54,7

Kaynak: Masyrullahushomad, 2019: 171.

Tabloda, 1874-1914 döneminde Endonezya ihracatında olağanüstü bir genişleme olduğu görülmektedir. Öncelikle, parasal karşılık bazında ihracat için yeni ürünlerin de piyasaya girdiği ve Cava adası dışında diğer adalarda da tarımsal ihracat ürünlerinin yetiştiriciliğine ilginin arttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ürünlere ait verilerdeki değişikliğin asıl sebebi, 1885'ten sonra uluslararası pazarda şeker ve kahve fiyatlarında meydana gelen düşüşler sonucunda ticarî mahsullerin gelişiminin yavaşlamaya başlamasında aranmalıdır. Yine, dünya genelinde şekerin pazar fiyatında meydana gelen düşüşün nedeni olarak Avrupa'da şeker pancarı ekiminin yaygınlaşmaya başlaması görülmektedir. Yine tablodaki verilerde meydana gelen değişimin arkasında, üretim alanlarının Cava ve Madura'nın dışına çıkarılarak arzın bollaşmaya başlaması bulunmaktadır (Masyrullahushomad, 2019: 190).

Tarımsal ihracatta Cava ve Madura'nın ağırlığı 1874 yılında %85 düzeylerinde iken kırk yılın ardından %52 seviyelerine gerilediğini ve buna karşılık diğer adaların ağırlığı ise %15'ten %47,5'lere çıktığı görülmektedir. Burada takımadalardan Avrupa'ya yapılan dış ticaret hacminde de bir genişlemenin olduğu söylenebilmektedir. Toplamda 169 milyon gulden'den [*yaklaşık 70 milyon dolar*], 685 milyon gulden'e [*yaklaşık 281 milyon dolar*], ki bu da %400'lere varan bir genişlemeden bahsedilmektedir.

3. Onur Borcu: Etik Politika (1901-1939)

Şeker Yasası ile tarımsal üretim üzerindeki zorunlu ekim ve zorunlu iş gücü formülasyonunun kaldırıldığı ve çeşitli serbest girişimlerle üretimin genişletilmeye çalışıldığı liberal politika dönemine geçişte bahsedilmiştir. Öyle görünüyor ki, yeni yüzyılın başında, Hollanda parlamentosunda yapılan tartışmaların sonucunda Endonezya takımadalarında daha esnek bir üretim ve ticaret politikası uygulanmak istenmişti. Hatta bu konuda Hollanda Kraliçesi Wilhelmina takımadalardaki iktisadî gelişmeleri yakından takip etmiş ve 1901 yılında toplumsal refahı artırmayı amaçlayan Etik Politika (*Ethic Policy*) uygulamasını ilan etmişti. Burada, Zorunlu Yetiştirme ve Liberal Politika döneminde yürütülen ağır siyasete karşı 'bir şeref borcu', 'bir onur tazminatı' şeklinde ifade edilen uygulamayla genel kamusal yatırımlara yönelme olduğu anlaşılmaktadır. Solihin yaptığı araştırma ile yeni sistemin en etkili savunucularından olan, *Conrad Theodore van Deventer*'in 1899 yılında yayınlanan "*Een Eereschuld*" [Onur Borcu] başlıklı makalesinin bu kapsamda bir yankı uyandırdığını aktarmıştır. Yine, Van Deventer'in, batig slot'un 'ahlakî' bir uygulama olmadığı ve 1867'den itibaren tüm kolonyal katkıların "bir onur borcu" olarak geri ödenmesi gerektiği düşüncesini taşıdığını paylaşmaktadır (Solihin, 2003: 9-10). Aslında uygulanan sistemlerin yerli halka verdiği zarara karşın geri ödeme yapılması gereken bir tazminat veya onur bedeli gibi algılanması istenmişti. Bu konuda, 1901'de Kraliçe Wilhelmina, van Deventer kadar ileri gitmese de Hollanda parlamentosuna hitaben yaptığı açıklamayla Etik Politikayı resmîleştirdi. Ancak, bunun arkasında, 1900 yılında yaşanan ekonomik bunalımın etkisi ve hatta asıl karar verici faktör olduğu da düşünülmekteydi. Ayrıca, Hollanda Sömürgeler Bakanlığı, 1904 yılında etik politika kapsamında, sömürge hükümetinin 40 milyon gulden [*yaklaşık 16,5 milyon ABD doları*] tutarındaki borcunu üstlenmiş ve politikanın ilk somut adımını atmıştı (Sumarno, 2019: 369-70).

Zorunlu sistem uygulamalarında re'sen yer edinen hem Hollandalı yetkililer hem de yerli şefler için bir tür ücretlendirme olan yetiştirme yüzdeleri Etik Politika ile kaldırılmıştı. Fasseur'a göre, eğer

yetiştirme yüzdeleri kaldırılmasaydı Etik Politika zaten mümkün olmayacaktı. Yine, yerli halkın şeflere vermek zorunda olduğu kişisel hizmetlerin sınırlandırılması, yerli şeflerin gasp ve yetkilerini kötüye kullanmalarına yönelik cezai hükümlerin getirilmesi de Etik Politika içerisinde mümkün olabilmişti (Fasseur, 1991: 45).

Sonuç olarak, etik politikanın ana hedefleri takımadalardaki yerli halkın yaşam daha çok çalışma koşullarını iyileştirilmek ve toplumsal refahı artırmak olsa da odak noktası esas olarak modern yollar, köprüler, taş barajlar, geniş sulama ağları ve depolama sistemlerinin genişletilmesi üzerineydi. Bu uygulamalar sonucunda, 1938 yılında Cava adasının doğrudan sömürge yönetimine bağlı olan ve sulanan pirinç arazilerinin neredeyse yarısı Hollandalılar tarafından kurulan modern sistemlerle sulanmaktaydı. Sömürge hükümeti bu sistem için yaklaşık 250 milyon gulden [*yaklaşık 103 milyon dolar*] harcamıştı (Solihin, 2003: 10-1).

Tablo 3. Etik Politika Uygulamalarının Üretim Üzerindeki Etkisi (Bin Ton)

Ana Mahsullerin Üretimi	1910-1919	1920-1929	1930-1939
Şeker	1.490,9	2.352,3	1.685,3
Kauçuk	22,3	162,9	315,0
Çay	33,8	55,8	76,8
Tütün	108,2	109,2	113,4
Kahve	52,6	94,6	120,1
Kınakına Kabuğu	9,1	10,4	10,2
Palmiye Yağı	0,6*	12,1	143,9
Palmiye Çekirdeği	-	2,4	29,9

Kaynak: Creutzberg, 1975: 22.

*1917 sonrası.

Tablo 3, zorla yetiştirmede devlet tekelinin esas olarak üreticilerin dağılımını kontrol ettiğini, serbestleşmenin büyük çiftçiler için alan açtığını ve nihai olarak etik politikanın küçük üreticiler için fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Tarımsal üretimi yerel sakinlerin küçük ticarî işletmelerine kaydırmanın ekonomik hamlesi aslında endüstriyel değişimin sonucunu gösterdiği söylenebilir. Sonuçta, her siyasi dönemde yeni tarım ürünlerine yer verildiği ve sanayileşen tarım ürünlerinin giderek değerlendirildiği tespit edilmektedir. Tarımsal ihracat ürünlerinin üretim ve ihracatına odaklanan üç iktisadi rejimin açıklanmasından sonra artık bahse konu tarımsal ihracat ürünleri üzerinde bu politikaların ne ölçüde etkili olduğu konusuna geçilebilir. Tarımsal yetiştiricilerin toplam ihracat içindeki paylarında, büyük arazi ürünleri bazında bir gerileme yaşanırken küçük üreticilerin ürünlerinde ise oransal artış yaşanmıştır. 1910-1919 periyodunda büyük arazi ürünlerinin ihracattaki payı %78,4 iken 1930-1939 periyodunda bu oran %63 seviyesine gerilemiştir. Küçük üreticilerin ürünlerinde ise aynı periyodlarda oran %21,6'dan %37'ye artış göstermiştir.

4. Tarımsal İhracat Ürünleri

Tarım ürünlerinde uygulanan zorunlu ekim politikası Cava adasında başlamış olsa da diğer adalarda da özellikle liberal politikalarla birlikte, etki alanını genişlettiği anlaşılmaktadır. Zorunlu ekim politikaları kapsamında hükümetin kontrol ettiği büyük tarlalarda kahve ve şeker üretiminin ardından çay, tütün ve palmiye yağı gibi diğer ürünlerin ağırlıklı olarak liberal ve etik uygulamaları takip eden küçük çiftçiler tarafından yetiştirilmeye başlandığı gözlenmektedir. Tarımsal ürünler bazında politika geliştirmenin gerekçe ve sonuçları, tarım ürünlerinin ayrı ayrı incelenmesiyle daha yakından anlaşılacaktır.

4.1. Şeker Kamışı

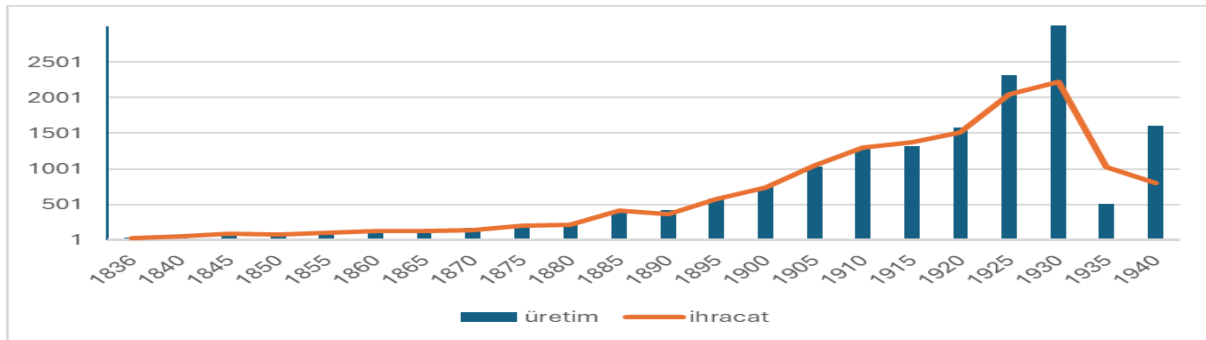
1830'lardan itibaren, şeker işleme teknolojisindeki gelişmelerle birlikte genişletilen büyük ölçekli ekim alanları üzerinden ihraç ürünleri yetiştirme yoluna gidildiğinden bir önceki paragraflarda bahsedilmişti. Sömürge hükümeti, 1830'ların başından 1870'lere kadar, Cava'nın kuzey kıyılarında bulunan çiftçilere hem fabrikalarda işlenmek hem de ihracatını yapmak için şeker kamışı ürettirdiği

bilinmektedir. Bu kapsamda, Cava'da ham kamışı rafine şekere dönüştüren ve suyla çalışan 94 adet Hollanda şeker fabrikası bulunmaktaydı. 1826'da bu tür büyük işletmelerin kurulması için, hükümet bir milyon gulden [410 bin dolar] kredi sağlamıştı. Ayrıca hükümet, kamışın işlenmesi işini özel fabrikalara, bir anlamda yüklenicilere devretmişti. Şeker kamışı geleneksel olarak, görece 1870'lerden itibaren, riskleri kendilerine ait olmak üzere küçük toprak sahipleri eliyle de yetiştirilmekteydi. 1870 düzenlemelerinden (Tarım Yasası) sonra, liberal düzenlemelerle birlikte daha büyük üretim birimlerinde şeker üretme eğilimi de artış göstermekteydi (Creutzberg, 1975: 65; Niel, 1972: 100-1).

Sumatra adasında şeker kamışı yetiştiriciliği üzerine yapılan araştırmada, hasat sonrası işlemlerin hızlandırılması ve verim katsayısının artırılmasında tarlalara, Cava'da olduğu gibi yakın yerlere şeker kamışı işleme fabrikalarının kurulması teşvik edilmekteydi. Dahası, iş gücü ve nakliyenin sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla gerekli alt yapı çalışmalarında da büyük bir yenilemeye gidilmişti. Şeker tarlaları ile fabrikalar arasında oluşan yan sektörel yapılanma, şeker girdi olarak kullanan sanayilerin şeker fabrikası etrafında şekillenerek, yakınlarda kümelenmiş nüfusla gıda işleme merkezleri de yerini almaktaydı (Dell and Olken, 2017: 20-1). İndirgeme sürecini hızlandıran kazan teknolojisi ilk kez 1836'da tanıtılmış ve klasik hayvan gücünün yerini su değirmenleri almıştı. Daha sonra hızla buhar motorları benimsenmeye başlanmıştı. 1841'den itibaren Avrupa şeker pancarı endüstrisinin üretim teknikleri yalnızca yeni fabrikalarda kullanılmaya başlandı. Bu doğrultuda, şeker ve şurubun verimli bir şekilde ayrıştırılması için ilk santrifüj tesisi 1853'te Cava'da kuruldu (Creutzberg, 1977: 62). Artık hasat edilen ürünlerin ham hali değil, endüstriyel olarak işlenmiş ve katma değeri yükseltilmiş olarak ihraç edilmeye başlanmıştı.

Aşağıdaki Şekil 1'de üç politika dönemi boyunca elde edilen şeker üretimi ve ihracat düzeyleri gösterilmektedir. 1820-1829 döneminde yıllık ortalama 3.200 ton kamış şekeri üretimi sağlanırken 1830-32 döneminde iki kat artışla 6.500 tona yükselmiştir. 1823 yılında ihraç edilen tüm gıda ürünlerinin içerisinde tarımsal ihracat ürünlerinin oranı %80'i aşmıştı. İhracatın toplamı 1840-49 döneminde 62.200 ton iken on yılda hızla yükselerek bu seviye 1860-69 döneminde 114.300 tona kadar ulaştı. 1879'un sonunda, yerel halktan kiralanan araziye bağlı olarak, kamış şekerini işleyen 47 şeker fabrikası bulunmaktaydı. 1928 ile 1931 yılları arasında fabrikalara yaklaşık 200 aktif plantasyon, yarım milyon dönüm ekili arazi ve yılda yaklaşık 3 milyon ton ham şeker ile hükümet hala üretimin merkezinde nüfuzunu sürdürdüğü görülmektedir. 1937-39 döneminde, %90'ı ihraç edilen, yıllık ham şeker üretimi 1,5 milyon tona ulaşmaktaydı. Yirminci yüzyılda kauçuk sektörünün harekete geçmesi sonucunda şekerin toplam ihracattaki ortalama payının 1910'larda %32'den 1920'lerde %28'e gerilediği bilinmektedir (Metcalf, 1952: 63,87; Creutzberg, 1975:18; Booth, 1998: 17).

Şekil 1. Şeker Üretimi ve İhracatı, 1836-1940 (Bin Ton)

Kaynak: Creutzberg, 1975: 74-76.

4.2. Kahve

Endonezya topraklarına 1699'da getirilen ilk kahve (arabica) bitkileri, on dokuzuncu yüzyıla kadar Cava'da ve takımadaların diğer bölgelerinde yetiştirilen tüm kahvenin ana kaynağı olmuştur. 1880'lerde tüm takımadalara yayılan ve orijinal *arabica*'yı yok eden kahve yaprağı hastalığının (kahve yapraklarının lekelenmesi, yaralanması ve erimesi sonucu yok olmasının) ardından daha dirençli yeni ikamelerin arayışı başladı. Bu doğrultuda, Liberya'dan kahvenin *liberica* türü ithal edilse de bunun da yavaş yavaş yaprak hastalıklarına yenik düşmesi sonucunda daha dayanıklı olarak tespit edilen *robusta* çeşidi 1900'de Belçika Kongosu'ndan getirildi. Endonezya iklimi ve toprağı için ideal bir tür olduğu

kanıtlanınca, robusta kahvesi takımadalar üzerinde yetiştirilen kahvenin yarısından fazlası durumuna geldi. Ancak, *arabica* kahvesi, özellikle güney Sumatra ve Cava'da bin metre üzerindeki yüksekliklerde hâlâ yetiştirilmekteydi. Cava'da yetiştirilen orijinal bir tür haline gelen java *arabica* hâlâ dünya kahve üretiminin yüzde 90'ından fazlasını temsil etmeye devam etmektedir (Creutzberg, 1975: 99; Metcalf, 1952: 70).

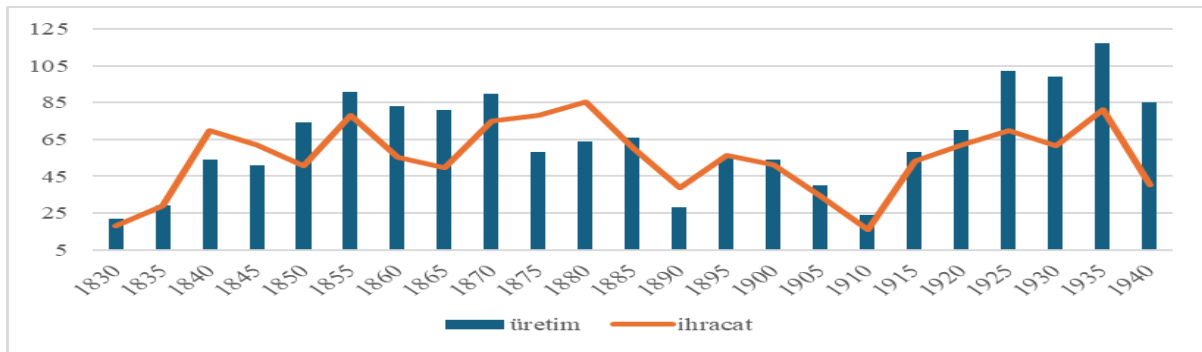
On dokuzuncu yüzyılın başlarında kahvenin çoğu, köylülere aynî vergi olarak şart koşan bölgesel sultanlıklar aracılığıyla, tedarik sözleşmeleri yoluyla güneybatı Cava'nın Priangan bölgesinden sağlanıyordu. 1830'da zorunlu tarıma geçildiğinde, bölgesel sultanlıklarda ana tarım biçimi olarak kalan kahve üretimi, büyük oranlara ulaşmaya kadar Cava'ya ve hatta diğer adalara yayıldı. Sömürge hükümeti, Cava'da özellikle orman ve çit alanlarından elde edilen kahve ticaretini de 1833'te tekelleştirmeyi başardı. 1850 ve 1860'larda ise yerel yönetim alanları ve tekel hakları üzerindeki yetiştiriciliğin ekseriyeti yavaş yavaş kaldırılrsa da Priangan'daki zorunlu kahve ekimi uzun bir süre daha korundu. 1880'lerin başında kahve yaprağı hastalığı hasadı çok olumsuz etkilese de, 1918 yılına kadar kahvenin kontrollü yetiştiriciliği her hâlükârda devam ettirildi (Creutzberg, 1975: 99; Niel, 1972: 99-100).

Kahve, şeker ve indigo ekiminde 1834'te 658.000 işçi çalıştırılırken bu sayı beş yılda 870.000'e kadar çıktı. Bu rakam, Cava'nın toplam nüfusunun sadece yüzde on ikisine karşılık gelmekteydi. Aynı yıllarda, Cava adası üzerinde iki yüz milyondan fazla kahve ağacının dikim ve bakım işleri için dört yüz bin ilâ beş yüz bin aile işçi olarak çalıştırıldı. Mevsimlik bir iş olarak görülen kahve yetiştiriciliğinde eski ağaçların yerine ve yeni açılan alanlara sürekli yeni dikimler (yılda iki ilâ on milyon arasında yeni ağaç dikimi) yapıldı (Booth, 1998: 18; Claver, 2014: 21).

On dokuzuncu yüzyılın başında, hükümet kendi tekel girişimlerinden vazgeçmeye başladığında, küçük çiftçilerin kahve üreticiliği, Cava'nın aksine, özellikle Sumatra'da gelişme gösterdi. Bali adası ise ilk kahve üretimine ancak 1860'larda başlayabildi. Her ne kadar ihracat için üretim artışı sağlansa da yerli halkın kahve tüketimi kültürü de giderek yaygınlaşıyor ve kahve ulusal bir içecek olarak her geçen yıl popüler hale geliyordu. Cava ve Madura'da kahve tüketimi 1928-1934 arasında yılda yaklaşık 28.000 ton iken diğer adalarda bu durum 10.500 ton olarak gerçekleşti (Creutzberg, 1975: 100).

Kahve üretimi ve ihracatının seyrini gösteren Şekil 2'de, ihracatın üretimden fazla gözükmesinin nedeni, giriş kısmında da bahsedildiği üzere, verilerde meydana gelen kesintilerle ilgilidir. 1833-39 döneminde Cava ve Madura özelinde üretilen kahve 34.100 ton iken 1850-59 arasında 57.200 tona ulaştığı görülmektedir. Sadece Batı Sumatra'da 1819 ilâ 1831 arası dönemde ortalama 2.419 ton ve 1843'te ise 6.000 ton kahve ihracatı yapıldı. 1848 yılına gelindiğinde bu rakamlar 3.387 tona kadar gerilemiş olsa da 1857'de tekrar artış göstererek 11.551 ton seviyesine ulaştı. Yavaş yavaş kahvenin artık kârlı bir ürün olmadığına, onun yerine kopra, tütün, çay gibi yeni ve endüstriyel mahsullerin daha kazançlı hale geldiğine kanaat getiren sömürge hükümeti, zorunlu kahve yetiştirme sistemini 1908'de tamamen sonlandırdı (Booth, 1998: 27).

Şekil 2. Kahve Üretimi ve İhracatı, 1830-1940 (Bin Ton)

Kaynak: Creutzberg, 1975: 47-50.

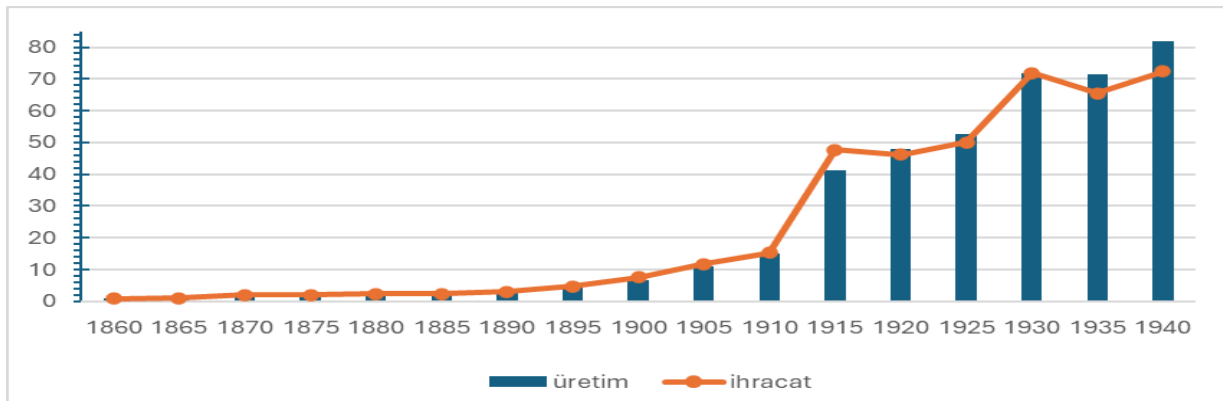
4.3. Çay

Endonezya’da ilk endüstriyel çay tohumları 1826’da Japonya’dan getirilerek Cava’nın Bogor şehrindeki botanik bahçelerine ve sonraki yıllarda da Batı Cava’nın güneydoğu dağlık bölgelerinde ekildi. Bununla birlikte, Çin’den gelen tohumlar da aynı dönemde ekilmeye başlandı. 1828-1833 yılları arasında büyük arazilerde/plantasyonlarda başlanan çay yetiştiriciliğine, beş yıl sonra bölgesel sultanlık alanlarında da başlandı. Zorunlu yetiştirme programı içerisinde çay ekimi denenmiş ancak beklenen üstün başarı sağlanamamıştı. Tüm bu girişimler sonucunda, Endonezya’dan ilk çay ihracatı 1835’te gerçekleşti. Başlangıçta doğrudan sömürge hükümeti tarafından yürütülen plantasyonlar, özellikle 1866’dan sonra serbest girişimcilere ve yerli yetiştiricilere devredildi. Liberal politika uygulaması ile çay yetiştirmek için kullanılan toplam arazi iki kat artış yaşasa da 1878’de Hindistan’ın Assam bölgesinden getirilen çay çeşitlerinin tanıtılmasıyla ve çayın işleme yönteminde yapılan iyileştirmelerle beklenen üretim başarısı ancak yakalanabildi. Hedeflenen genişleme ise 1930’a kadar devam edebildi (Creutzberg, 1975: 77).

Her ne kadar Sumatra adasında çay yetiştirilmeye başlansa da Cava açık ara en önemli üretim alanı olarak bir süre daha devam etti. Çünkü çayın en verimli kısmı Batı Cava’nın güneydoğu yaylalarında yetişmekteydi. Bu verimlilik, dağlık Priangan bölgesinde yaşayan küçük çiftçilerin en önemli gelir kaynağı haline geldi. Yine, Liberal Politika hedefleri doğrultusunda bölgeye kurulan sistem içerisinde taze çay yaprakları, hemen hemen her çay bahçesinin etrafında bulunan fabrikalarda işlenmek üzere satın alınmaktaydı. Düzenli ve verimli işleyen sistemle birlikte, Cava’daki çay bahçelerinin sayısı 1910’da 200; 1920’de 295 ve 1938’de 337’ye kadar yükseldi. Bu bahçelerin net alanı 1920’de 89.384 hektardan, 1940’ta 213.000 hektara ulaştı. Bununla birlikte, kendi plantasyonu bulunmayan 20 fabrika ise çayı köylülerden satın almaktaydı. Ayrıca, küçük işletmeler yerel halkın tüketimi için düşük kalitede yeşil çay üretmekteydi. Bu şekilde sadece Cava’da üretilen yeşil çayın miktarı, 1900’de 8.000 tondan 1938’de 81.000 tona yükselmişti (Creutzberg, 1975: 77; Metcalf, 1952: 86).

Sömürge hükümeti plantasyonları ve sözleşme sahibi işletmeler 1860 yılına kadar yegâne çay üreticisi olarak kalmıştı. Hükümet, 1862 ve 1865 yılları arasında çay ekiminden çekildiğinde, büyük toprak alanları özel kişilerin eline geçmiştir. Liberal politika uygulamasına kadar durum böyle kalmıştır, ancak bu politika ile diğer adalarda da üretim artışı yaşanmıştır. Çünkü daha 1873’e kadar çay sadece Cava’dan ihraç edilir durumdaydı. Diğer adaların da üretim alanına dâhil edilmesiyle, II. Dünya savaşı öncesinde, takımadalar dünyanın üçüncü büyük çay üreticisi ve ihracatçısı haline gelmişti. Ancak yine de Cava ile Sumatra’nın ağırlığı bulunuyor, mahsulün dörtte üçü Batı Cava’da ve geri kalanı Doğu Sumatra sahillerinde yetiştiriliyordu. Neticede, bir çay ağacının ekonomik ömrü yaklaşık elli yıl kadardı ve çay tarlaları, yağışın bol olduğu ve deniz seviyesinden –bir-iki bin metre yükseklikte yetiştirilmekteydi. Zorunlu ekim baskısından çıkarak, liberal ve etik politikalarla hem ürün farklılığına hem de özel girişimcilere açılan tarımın sonunda, özellikle çayda, yirminci yüzyıl başından itibaren bir üretim patlaması yaşandığı söylenebilir. Bu durum aşağıdaki Şekil 3’te daha açık görülebilmektedir. Şekil 3’te, çayların ton bilgileri kuru çay bazında verilmiştir (Metcalf, 1952: 71, 87; Creutzberg, 1975: 78).

Şekil 3. Çay Üretimi ve İhracatı (Bin Ton)

Kaynak: Creutzberg, 1975:78.

4.4. Tütün

1746 yılına kadar, Cava’da yerleşik Mataram Krallığı’ndan alınan imtiyazlarla tütünü üretme ve satma tekel hakkı VOC’un elindeydi. Tütünün ekimi ve işlenmesi yüksek düzeyde beceri gerektirdiğinden yalnızca özverili çiftçilere teslim edilmekteydi. 1830’da zorunlu yetiştirme programı tanıtıldığında, tütün de sisteme dahil edilmeye çalışıldı, fakat, umulan başarı gerçekleşmedi ve 1839’da tütün üretimi zorunlu yetiştirme sisteminin dışına alınarak 1839’da uzun arazi kiralama yöntemi ile özel girişimcilerin plantasyonlarında üretilmesine izin verildi. 1860’larda tütün için zorunlu yetiştirme sona erdiğinde zorunlu tarım sözleşmeleri de feshedildi (Creutzberg, 1975: 113).

Tütün yaprağı yetiştiriciliği büyük arazi sahibi malikânelerin eline geçtiğinde ihracata yönelik üretim daha da sistemli hale gelmişti. 1862’de Sumatra’nın doğu kıyısında bulunan Deli bölgesinin üretimi büyük ölçüde yüksek kaliteli puro sarma yaprağından oluşuyordu. Cava’daki araziler, esas olarak yaprak tütünü ve biraz da alt tür olan *krosok* üretmekteydi. Büyük araziler *krosok* tütününün çoğunu, küçük işletmeler ise normal tütün sağlar hale geldi. 1833 ve 1839 arasında zorunlu tütün ekimi uygulanarak hasat edilen mahsul hükümete teslim edilmekteydi. 1891’de uluslararası piyasadaki tütün fiyatlarının düşmesiyle Deli’deki tütün tarlalarının işlevselliği tehlikeye girdi. Tam olarak kayıt altına alınan verilerde görüldüğüne göre, 1930’lu yıllarda yedi şirketin kontrolünde olan 48 tütün tarlası Sumatra’da ve yine beş şirketin yönettiği 41 tütün tarlası da Cava’da bulunuyordu. Sumatra’nın doğu kıyısında, Avrupalı yetiştiriciler kısa süre içerisinde çeşitli alanları yerel sultanlıklardan 50 veya 100 yıl arasında değişen süreli sözleşmelerle büyük araziler satın alabildiler (Metcalf, 1952: 12, 59).

Yerli tütün, takımadalar genelinde sulanmayan engebeli arazilerde ve sulu pirinç hasadından sonra ikincil bir ürün olarak yetiştirildiği söylenebilir. Ancak, on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren hızla gelişen sigara ve puro endüstrisi için iç piyasaya daha fazla tütün arz edilir oldu. Diğer birçok ticarî mahsulün aksine, tütün, beklenen başarılı üretim ve ticareti daha hızlı gösterdi. Bu doğrultuda, 1860’lı yıllarda tütün ihracatı yaklaşık 2.500 tondan 1870’lerde 8.000-9.000 tona kadar dalgalanmalar gösterdi. 1880’lere gelindiğinde ihracat 20.000 tona kadar sıçradı. Yirminci yüzyıl başlarında ise bu sayılar, 65.000 ve 75.000 ton civarında keskin bir artış gösterirken, Birinci Dünya Savaşı yıllarında iki kat artışla ihracat 120.000 tona ulaştı. Ancak, 1920’lerin sonunda zirveye ulaşan tütün üretimi, 1930’ların buhranlı yıllarında düşüş göstermeye başladı (Creutzberg, 1975: 114).

Tütün sektörüne ilişkin meydana gelen üretim teşvikleri sonucunda, 1930’ların sonuna doğru, sömürge hükümeti tarafından ‘*krosok centrale*’ adında bir fabrika kuruldu. Bu fabrikanın açılmasıyla birlikte havada kurutulan ve daha sonra fermente edilen yüksek kaliteli *krosok* tütününde önemli miktarda ihracat gerçekleşti. Ayrıca, iki tür el yapımı sigara için küçük çiftçi tütünleri daha fazla kullanıldı. Bunlardan biri, genellikle karanfil içeren ve sıradan sigara kâğıdına sarılan *kretek* iken, diğeri karanfil de içerebilen ancak kurutulmuş mısır yapraklarına veya palmye yaprağına kıyılarak sarılan, Hollandaca/Felemenkçe’de ‘*strotaje*’ denilen ama Cava dilinde mısır başağını saran yaprak anlamında ‘*kelobot*’ idi. Bu geleneksel tütün alışkanlıklarına karşın, kâğıda sarılmış ilk modern sigara Cava’ya ancak 1845’te ithal edildi (Metcalf, 1952: 63; Arnez, 2009: 51-2).

Tarımsal üretimler üzerinde meydana gelen ekonomi-politik değişimler sonucu, Hollanda sömürgeciliğinin de son yılları olan 1935-1939 döneminde tütün üretimi yıllık ortalama 140.300 ton seviyelerine ulaştı. Cava’da yetişen tütün, her ne kadar Sumatra’daki kadar ün yapmamış olsa da yıllık tütün üretiminin en büyük payı, pipo tütünü ve yerli sigara üretimi için kullanılan yerli bir yaprak olan *krossok* tütünüdür. Doğu Cava’nın Rembang arazileri, bölgede yetişen tek Amerikan tipi *fluecured* yaprağı üretiyordu, ancak bu tür tütünün ekimi artık çok daha kapsamlı hale getirilmişti. Fakat, tütün, şeker ve pirinç ekimine olan yoğun ilginin geri planında kalınca, 1938 yılında üretim 50.309 ton seviyelerinde kaldı (Metcalf, 1952: 87).

4.5. Palmiye Yağı

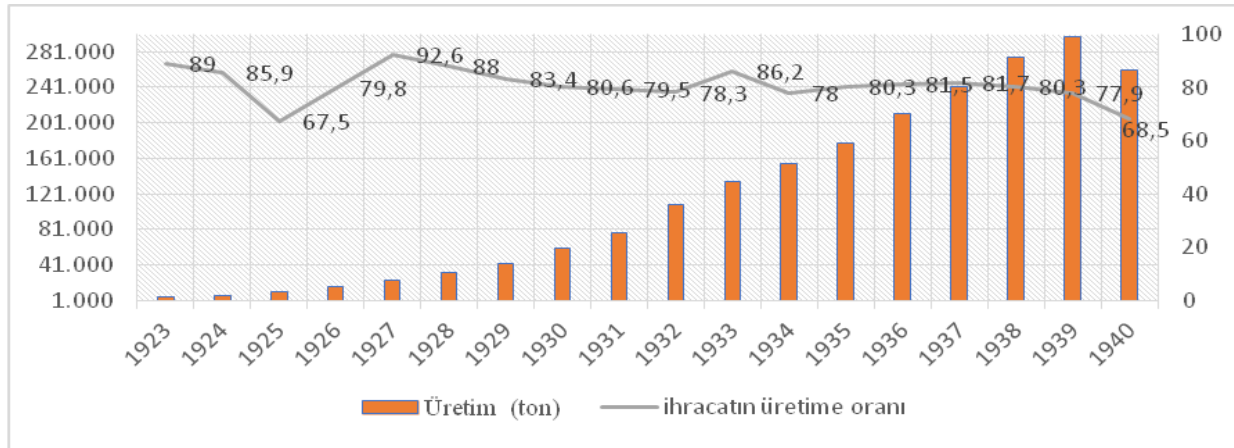
On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Amerika’da gelişen endüstriyel gıda sektörünün hızla artan hammadde talebi doğrultusunda, Endonezya’da da palmye yağı üretim endüstrisi gelişme gösterdi. İlk *Elacis Guinaeensis* ağaçları, 1848’de Cava’daki botanik bahçelere dikildi ve birçok uzun süreli denemelerden sonra ilk somut sonuca, 1895’te Batı Cava’daki Banten plantasyonunda küçük bir palmye yağı üretimi ile ulaşıldı. Bu gecikmenin arkasında Hindistan cevizi ağaçlarına bağlılığı olan yerli halkın ilk başlarda palmye yetiştiriciliğine ilgi duymaması vardı.

Cava'dan sonra ilk büyük palmiye yağı işletmesi ise 1911'de Sumatra'nın doğu kıyısında ancak kurulabildi (Creutzberg, 1975: 95; Metcalf, 1952: 68).

Birinci Dünya Savaşı'na kadar oldukça yavaş ilerleyen palmiye üretimi, ancak 1921 depresyonundan sonra önemli bir sıçrama kaydetti. Cava'da meydana gelen üretim ev sabunu ve daha sonra margarin fabrikaları için iç piyasada tüketildi. Cava ve Sumatra dışında diğer adalarda (sadece Kalimantan'deki küçük bir işletmeden başka) ticari amaçlarla palmiye yağı pek yetiştirilemedi. Kaliteli yağ üretimi için, yalnızca mahsulün büyük miktarlarda gelmesi durumunda ödeme yapan büyük bir fabrikaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu arada, Sumatra'nın doğu kıyısında ve Açe bölgesinde o yıl palmiye ağaçlarının kapladığı alan 32.886 hektardı (Creutzberg, 1975: 94-5).

Birçok ülkede pazar amaçlı ilk palmiye yetiştiriciliğinin 1914 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Endonezya'da yetişen palmiye türünden biraz farklı olarak Batı Afrika'nın Gine kıyılarından yeni bir tropik türün getirildiği, yeni palmiye türünün arazilerde hızla benimsenmesiyle hasadın on yılda üç katına çıktığı anlaşılmaktadır. Daha sonra, II. Dünya savaşıdan önceki on yıllarda dünya üretiminin yüzde 24'ünün ve dünya ticaretine giren palmiye yağının yüzde 40'ının takımadalar üzerinde üretilmesiyle sonuçlandı. 1938 yılında büyük arazi işletmelerinde 47.628 ton palmiye çekirdeği üretimi ve 220.806 ton palmiye yağı üretiminin elde edilmesi bizlere, bir anlamda uygulanan piyasa politikalarının etki gücünü göstermektedir. Bu durum Şekil 4'te daha rahat görülmektedir (Metcalf, 1952: 68, 87).

Şekil 4. Palmiye Yağı Üretimi ve İhracatı

Kaynak: Creutzberg, 1975:96-7.

4.6. Hindistan Cevizi (Coconut)

Hindistan cevizi bir meyve olarak dört katmandan oluşur ve her bir katmanın piyasada özel bir karşılığı vardır. Öncelikle taze yeşil kabuk dış yüzeyinde kurutma ile ayrıştırılarak lif ve halat üretimine yönlendirilir. Bir sonraki adımda, cevizin içindeki süt paketlenip gıda amaçlı olarak piyasaya sürülür ve kalan kurumuş sert kabuk ise yakıt enerjisine dönüştürülür. Kabuğun içindeki taze beyaz tabaka yağ üretimi için kullanılır ve yağ üretimi için ayrıştırılan bu tabakaya *kopra* adı verilir. Yağı alınmış kopradan geriye kalan posasından ise kek ve tatlı (*bungkil*) üretilir. Hiçbir katmanın atılmadan üretim aşamalarından geçirilerek ekonomiye kazandırıldığı Hindistan cevizinin geleneksel bu işlevi Endonezya takımadaları üzerinde eski zamanlardan beri bilinmektedir. Bu yöntemlerle Cava, Sumatra ve Batı Kalimantan'dan Hindistan cevizi yağı ticareti uzun süredir devam etmektedir. Endüstriyel anlamda, 1874-1890 arasında yılda ortalama iki ton Hindistan cevizi yağı üretimi söz konusudur. Yağ çıkarma işlemi için kurutulmuş Hindistan cevizi yani kopra ile ilgili ilk ihracat verilerine 1884 yılında rastlanmaktadır (Metcalf, 1952: 87).

Tablo 4 incelendiğinde 1891 yılından Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar kopra üretiminde hep artan bir eğilim görülmektedir. Her ne kadar tabloda sadece ihracat verileri görülsün de dış satım ile iç piyasa arasındaki talep farkını görebilmek için önemli bir veriye rastlanılmıştır. 1916-1919 yılları arasında tüm adalar üzerinde yaklaşık beş yüz bin ton kopra üretiminin gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. 1914'ten önce Endonezya'dan sadece el yapımı Hindistan cevizi yağı ihraç edilmesine karşın, 1915'ten itibaren ağırlıklı olarak modern fabrikalarda üretilen yağın yurt dışı satışı

gerçekleştirilmişti. Yurtdışı satışlarında, 1879-1914 yılları arasında toplam yağ ihracatının ortalama %91,8'i Singapur'a; 1915'te ise %91'i Batı ülkelerine (yalnızca Hollanda'ya %75,3) gönderilmişti (Creutzberg, 1975: 125-126).

İhracat düzeyinin düşük kalmasına rağmen piyasa talepleri doğrultusunda Hindistan cevizi yağı üretimi hep ön planda kalmayı sürdürmüştür. Bu kapsamda, sömürgeciliğin son dönemlerinde özellikle yağ üretimi amaçlı kopra üretiminde yeniden bir artış yaşanmıştır. Sömürge dönemine ilişkin en zirve üretim 1938 yılında 565.483 ton seviyelerine ulaşarak gerçekleşmiştir. Bu ürünün Batı'daki satışları ilk yıllarda sürdürülememiş olsa da Hindistan cevizi yağı ihracatının fazla olduğu yıllarda dahi iç piyasa tüketimi üstün gelmişti. Mekanize olmayan yağ üretimi dahil olmak üzere Hindistan cevizi ürünlerinin ev tüketiminin hiçbir zaman kesin rakamlarla ifade edilmediği görülmüştür. Bunun sebebi de iç piyasa verilerinin kayıt altında tutulmamasında bulunmaktadır. Fakat, 1939 yılında Hindistan cevizi ekimi için küçük çiftlik sahiplerinin ayırdıkları arazinin bir buçuk milyon hektar olduğu tahmin ediliyor. Buna karşın büyük arazilerdeki üretimde ayrılan alan ise 50.000 hektardı.

Tablo 4. Hindistan Cevizi Ürünleri İhracatı (Bin Ton)

Yıl	Kopra	Hindistan Cevizi Yağı
1891-1895	43	3
1896-1900	60	4
1900	94	4
1901-1905	111	4
1906-1910	198	3
1910	248	3
1911-1914	247	3
1915-1920	171	62
1920	182	122
1936-1939	524	26

Kaynak: Creutzberg, 1975: 125 (Tablo 14).

4.7. Kınakına

Takımadalar üzerinde ilk kınakına ağacı (*cinchonna*) 1852 yılında Batı Cava bölgesinde ve 1854 yılında Orta Cava'nın kahvesi ile meşhur Priangan yaylalarında büyük ölçekli hükümet plantasyonlarında dikildiği bilinmektedir. Kınakına ağacının ekonomideki karşılığı, kabuğundan elde edilen ve yerel dillerde *sulfata* veya *kinin sulfata* ismiyle bilinen beyaz bir *alkaloit*'in sıtma hastalıklarının tedavisinde kullanılmasıdır. İlk dikimlerde ağaçların kabuğunun çok az kinin içerdiği tespit edildiğinden, istenilen başarının sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Farklı bir tür olarak *Cinchona Ledgeriana*'nın iyi melezlerinin yetiştirilmesine geçildiğinde kinin verimi önemli ölçüde artış göstermiş ve farklı türlerinden olan *Cinchona Succurubra*'nın da ekimine geçilmiştir. Bu sefer de küçük toprak sahipleri arasında kınakına yetiştiriciliği beklenen ilgiyi görmeyince büyük arazi yetiştiriciliğine açılan alanlarda da yeterince geniş alanlara yayılamamıştır. Kınakına kısıtlamasının getirildiği ve küçük çiftçilerin de etkilendiği 1930'lara kadar nispeten az güvenilir veriler bulunmaktadır (Creutzberg, 1975: 85).

Cinchona, düzenli olarak hasat edilememesinin nedeni çok yıllık ürünler arasında benzersiz bir konuma sahip olmasıdır. Kabuğu hasat etmek için tüm ağacın yukarı çekilmesi gerekir. Cinchona plantasyonundaki ağaçlar düzenli olarak inceltir ve 25 yılın sonunda artık büyüymeyecekleri anlaşıldığında hepsi kökünden sökülür. Kınakına için asıl verim 1870'ten itibaren alınmaya başlandı. Dikilen kınakına ağacı sayısı 1858'de 596 iken, 1859'da 33,5 bine, 1869 yılında 673 bine ve 1871 yılında 1,4 milyona yükseldi. Endüstriyel manada küçük çiftçilerden beklenen hasat alınamayınca uzun kiralama rejimi ile 1877 yılından itibaren özel işletmelere hak tanınmaya başlandığı anlaşılmaktadır (Creutzberg, 1975: 86).

Toprağın hazırlanması, ekim ve dikim aralıkları, ağaç hastalığıyla mücadele, saf botanik türler için çok önemli olan aşılama, budama, gübreleme ve hasat yöntemleri kapsamlı bilimsel araştırma ve deneylere dayalı çok dikkatli çalışmayı gerektirmekteydi. Altı yaşına gelmiş ağacın kabuğu *kinin* açısından çok zengindi. Olağanüstü çabalar sonucunda, 1930'larda dünyada kinin çıkarılan kınakına kabuğu arzının yüzde 90'ı Endonezya'da üretilmekteydi. Sömürge hükümetinin aktif destekte bulunduğu bu sektör, yıllık üretim kotalarının dağıtımı yoluyla, yüksek fiyatları koruyan katı bir kısıtlayıcı politika altında faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Metcalf, 1952: 77-8). Nihayet, 1928 yılında 7.063 ton kınakına kabuğu üretilmiş olup; *kinin* ve türevlerinin ihracatına ise 1932 yılında başlanarak aynı yıl 41,6 ton olan ihracat, 1937'de 207,8 ton ve 1939'da ise 163,4 ton olarak gerçekleşmiştir (Creutzberg, 1975: 90).

4.8. Kauçuk

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde sanayileşmenin getirdiği temel ihtiyaç ürünlerinden biri olarak kauçuğa ciddi bir talep oluşmaya başlamıştı. Cava adası, incir ailesinin büyük bir üyesi olan *Ficus Elastica*'nın plantatinlerine zaten sahipti ve bu ağaçlar takımadaların genel kauçuk talebini karşılamaktaydı. Başka bir tür olan *castilloa* ve *manihot* kültürleri, katılaşıp elastik bir maddeye dönüşen sütlü bir sıvı üretse de bu tamamen endüstriyel olmamaktaydı. 1882 yılında Brezilya kauçuğu olan *Hevea* türünden 33 fidan endüstriyel üretim amacıyla Cava'ya getirilmişti. *Hevea*'nın başarılı sonuçları Cava'da kauçuk ekimi endüstrinin de başlangıcını oluşturmaktaydı. 1902'de Sumatra adasında yeni *hevea* türü çiftliği kurulduğunda ve 1906'dan sonra Cava'da kauçuk arazileri de genişletildiğinde artık *ficus* türünün vazgeçilmezliği aşılmış oluyordu. Yirminci yüzyılın başlarında takımadalarda *hevea* kauçuk türünün çok genişleyerek 1913'te 15.000 hektarlık bir arazi sınırına ulaşmıştı. *Hevea*'nın genişlemesine rağmen, *castilloa* ve *manihot* kauçuk türleri ise 10.000 hektarlık bir alanda üretime devam etmiştir (Creutzberg, 1975: 91).

Endonezya'nın plantasyon kauçuğu 1907 yılında dünyanın toplam üretiminin sadece yüzde beşini karşılarken, 1914'te dünyanın birçok yerindeki yabanî kauçuk üretimini geçmeyi başarmıştır. Bu başarının arkasında, sömürge hükümetinin plantasyonlardaki kauçuk ekimini genişletme konusunda başvurduğu bilimsel deneyler bulunmaktadır. Böylesi bir çaba sonrasında, küçük çiftçilerin de kauçuk ekimine ilgileri artmış ve yerli üretim önem kazanmıştır (Metcalf, 1952: 52-3).

Bilimsel deneyler sonrasında seçilmiş fidelerle yetiştirilen olgun ağaçlar yılda ortalama 8 kg lateks verirken, sıradan ağaçlar yaklaşık 2 kg lateks vermekteydi. Bu durum Hollanda'nın endüstriyel tarıma karşı göstermiş olduğu hassasiyeti ve ekonomik olarak da takımadaların Hollanda için nasıl bir vazgeçilmez üretim üssü olduğunu göstermektedir. 1938 yılına gelindiğinde büyük arazi işletmelerinde yaklaşık 200.000 ton kauçuk üretilirken küçük çiftçi arazilerinde 150.000 ton üretim elde edilmiştir (Metcalf, 1952: 87; Creutzberg, 1975: 92).

Sonuç ve Değerlendirme

Endonezya'da Hollanda sömürgeciliğinin modern yapısını oluşturan endüstriyel tarım sisteminin özellikle son 110 yılda tarımsal verim ve gelirlerin artmasına yol açan ekonomi politikalarının, başlangıçta politikayı uygulayacak toprak ve köylü emeğinden başka üretim araçları olmadığından bu araçlar üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu kapsamda, hükümetin ilk ekonomi politikasını Avrupa pazarında popüler olan tarım ürünlerinin zorla yetiştirilmesi yönünde geliştirdiği, ticaret alanında ve iç pazarda tekelleşmeyle karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Bunun sonucunda hükümetin ilk girişimi olan zorunlu tarım politikası kapsamında Hollandalılar üretimde aşırı verim elde ederek büyük gelirler kazandıkları ve Hollanda'yı ekonomik krizden düzlüğe çıkardıkları tespit edilmiştir. Bu başarının arkasında bulunan köylü emeğinin konumuna ve çalışma koşullarına ilişkin araştırmaların eksikliğini vurgulamak gerekir.

Hollanda'nın, diğer sömürge hareketlerinden farklı olarak, sosyal ve politik yerel kurumlara, toprak ve arazi düzenine fazla müdahale etmeden ağırlıklı olarak tarımsal üretim politikalarına odaklandığını, liberal ekonomi politikasını, tarım ve şeker yasalarını uygulayarak özel teşebbüsün önünü başarıyla açabildiği görülmektedir. Böyle bir sonuca ulaşabilmek için Hollanda'nın ciddi bir mali destek alması gerektiğini ve bu desteğin tam anlamıyla sağlanması için ekim ve çalışma koşullarının sıkılaştırıldığı anlaşılmaktadır. Hollanda egemenliğinin son döneminde yürürlüğe giren Etik Politikası ile ekim ve çalışma koşullarındaki olumsuz havanın telafi edilmeye çalışıldığı ve kamu refahına yönelik yatırımlara yöneldiği söylenebilir.

Üretimde daha kaliteli ürünler elde etmek ve ekonomik faydayı artırmak amacıyla başka coğrafi bölgelerden yeni tip ürünlerin takımadalara getirildiği, bu girişimler sayesinde Endonezya'nın tarımsal ürün çeşitliliğine büyük katkı sağlandığı ifade edilebilir. Ancak, bu durum, tamamen farklı coğrafyalardan getirilerek ekilen ziraî ürünler vesileyle yerlilerin ziraî ürün yetiştirme kültüründe değişime neden olmuştur. Endonezya takımadalarında üretim ve ihracata ilişkin gelişmeler göz önüne alındığında, uygulanan sömürge politikaları, Endonezya'nın uluslararası ticaret piyasasına entegrasyonunda temel faktör olarak yer almıştır. Her ne kadar, teorik kurgulamalar içerisinde daha insanî gelişmişlik düzeyini hedefleyen ama farklı isimlendirmeler altında yeni politikalar türetilmiş olsa da politikalar uygulama dönemlerinde Endonezya yerlileri üzerinde yeni sömürgecilik biçimleri olarak kalmayı sürdürmüştür. Uygulamaya alınan politikalar, yukarıda sunulan tablo ve şekillerden de anlaşılacağı üzere, sadece Hollanda'nın yararıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, Hollanda'daki ekonomi-politik dinamiklerin iniş çıkışlarının gölgesinde kalan Endonezya plantasyon sistemindeki gelişmelerden de anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, Endonezya takımadalarında uygulanan üç ana politikanın adalar halkının temel ihtiyaçları ve hatta etik politikalar göz ardı edilerek Hollanda yararına olacak şekilde merkezden planlandığı, dahası onur borcu şeklinde uygulanan etik politikanın modern endüstriyel tarım koşullarının iyileştirilmesini içerdiği söylenebilir. Hollanda'nın yararını maksimize edecek modern sanayi ve ticarî koşullara göre hazırlanıldığı bir dönemde Endonezya'ya çıkarma yapan Japonların gelişiyle Hollanda'nın adalarla bağlantısı kopmuş ve daha sonra Endonezya, Japonların çekilmesiyle bağımsızlığına kavuşmuştur. Japonlar sonrası geri dönüş girişimlerinde bulunan Hollanda'nın çabaları beklenildiği gibi sonuçlanmayınca üç buçuk yüzyıllık sömürge gücü sona ermiştir.

Tarımsal üretim ve ihracat verileri ışığında açığa kavuşturulan iktisat politikalarını daha da anlaşılır ve belirgin hale getirecek yeni araştırma alanları ortaya çıkmıştır. Özellikle, tarımda yoğun bir biçimde kullanılan (ücretli-ücretsiz) emeğin nitel ve nicel varyansları ile üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesini kuşatan tarımsal toprak rejimleri üzerine müstakil çalışmalar gerekli hale gelmiştir. Bundan başka, yine Endonezya iktisat tarihi çalışmalarında sömürgecilik dönemine ilişkin daha ağırlıklı olarak politik iktisat alanının gördüğü ilgiye, toplumsal tarih alanında rastlanmadığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Arnez, M. (2009). Tobacco and kretek: Indonesian drugs in historical change. *Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 2(1), 49-69.
- Booth, A. (1998). *The Indonesian economy in the nineteenth and twentieth centuries: A history of missed opportunities*. Macmillan Press: London.
- Claver, A. (2014). *Dutch commerce and chinese merchants in Java, colonial relationships in trade and finance, 1800-1972*. KITLV: Leiden-Boston.
- Creutzberg, P. (1975). *Changing economy in Indonesia I: Indonesia's export crops 1816-1940*. Nijhoff: The Hague.
- Creutzberg, P. (1976). *Changing economy in Indonesia, II: Public finance 1816-1939*. Nijhoff: The Hague.
- Creutzberg, P. (1977). *Changing economy in Indonesia, III: Expenditure on fixed assets*. Nijhoff: The Hague.
- Dell, M. ve Olken, B. A. (2017). The development effects of the extractive colonial economy: The Dutch cultivation system in Java. *National Bureau of Economic Research, MIT Open Access Articles*, 1-52. doi:10.3386/w24009
- Fahmi, C. (2020). The Dutch colonial economic's policy on native land propert of Indonesia. *PETITA, Jurnal Kajian Ilmu dan Syariah*, 5(2), 105-120.
- Fasseur, C. (1991). Purse or prenciples: Dutch colonial policy in the 1860s and the decline of the cultivation system. *Modern Asian Studies*, 25(1), 33-52.
- Havelaar, M. (2015). *Multatuli, Hollanda ticaret şirketinin kahve borsaları*. (Çev. E. Gürer) Aylak Adam Yayınları: İstanbul.
- Lapidus, I. M. (2010). *İslam toplumları tarihi (Cilt 2: 19. yüzyıldan günümüze)*. (Çev. M. A.-A. Yasin Aktay) İletişim Yayınları: Ankara.
- Manse, M. (2014). *Shared authority: Local cooperation in the construction of colonial governance on Java in the early 1830s*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Leiden University, Leiden.
- Metcalf, J. E. (1952). *The agriculturel history of Indonesia*. U.S. Department of Agriculture: Washington DC.
- Niel, R. v. (1972). Measurement of change under the cultivation system in Java, 1837-1851. *Indonesia by Cornell University*, No.14, 89-109. doi.org/10.2307/3350734
- Özay, M. (2018). *Açe darüsselam sultanlığı: İslam öncesi dönemden 20. yüzyıl başlarına kadar Açe tarihi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Solihin, D. (2003). An economic view of Indonesian history in the period of Dutch colonialism. *Journal of Faculty of Economics Padjadjaran University*, 1-12.
- Sumardi, Aryni A. ve Naim, M. (2019). Surplus Dutch colonial big profits in Indonesia, 1878-1942. *Journal of Business and Economics Review*, 4(2), 74-82. doi.org/10.35609/jber.2019.4.2(1)
- Sumarno, R.N. Bayu Aji ve Eko Satriya Hermawan. (2019). Ethical politics and educated elites in Indonesian national movement. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 383, 369-373.
- Van der Eng, P. (1998). *Economic benefits from colonial assets: The case of the Netherlands and Indonesia 1870-1958*. Paper issued in the series of the Groningen Growth and Development Centre. <http://www.eco.rug.nl/ggdc/homeggdc.html>.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fahri Solak ve Hüseyin Üçtepe). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: “Kavram/fikir Fahri Solak (katkı oranı %50), Hüseyin Üçtepe (katkı oranı %50); veri toplama/işleme Fahri Solak (katkı oranı %50), Hüseyin Üçtepe (katkı oranı %50); analiz Fahri Solak (katkı oranı %50), Hüseyin Üçtepe (katkı oranı %50); yazım Fahri Solak (katkı oranı %50), Hüseyin Üçtepe (katkı oranı %50) ve eleştirel inceleme ve düzenleme Fahri Solak (katkı oranı %50), Hüseyin Üçtepe (katkı oranı %50) tarafından yapılmıştır. Yazarlar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Lisans: CC BY-NC 4.0

